

Herbert Marcuse

FRIGJØRING FRA OVERFLODSSAMFUNNET

Som en håpløs filosof – for hvem filosofi har blitt uatskillelig fra politikk – er jeg redd for at jeg her i dag må holde en heller filosofisk tale, og jeg må be om deres overbærenhet. Vi skal behandle frigjøringens dialektikk (dette er i virkeligheten et overflødig uttrykk, for jeg tror at all dialektikk er frigjøring), og ikke bare frigjøring i intellektuell forstand, men frigjøring som omfatter både hjerne og kropp, frigjøring som omfatter hele den menneskelige eksistens. Tenk på Platon: frigjøring fra livet i hulen. Tenk på Hegel: frigjøring i betydningen fremskritt og frihet i historisk målestokk. Tenk på Marx. Nå, i hvilken forstand er all dialektikk frigjøring? Det er frigjøring fra et undertrykkende, et dårlig, et falskt system – det kan være et organisk system, det kan være et sosialt system, det kan være et mentalt eller intellektuelt system: frigjøring ved hjelp av krefter som utvikles innenfor et slikt system. Dette er et avgjørende punkt. Og frigjøring ved hjelp av den motsetning som systemet frembringer, nettopp fordi det er et dårlig, et falskt system.

Jeg benytter her med hensikt moralske, filosofiske begreper, verdier: «dårlig», «falskt». For uten at man har et mål som kan rettferdiggjøres objektivt for en bedre, en friere, mer menneskelig eksistens, må all frigjøring forbli meningsløs – i beste fall et fremskritt i trelldom. Jeg tror også – med Marx – at sosialismen *bør* eksistere. Dette «bør» tilhører kjernen i den vitenskapelige sosialisme. Den *bør* eksistere: den er – kan man nesten si – en biologisk, sosiologisk og politisk nødvendighet. Den er en biologisk nødvendighet for så vidt som et sosialistisk samfunn ifølge Marx – ville stemme overens med selve livets *logos*, med de viktigste mulighetene i en menneskelig tilværelse, ikke bare mentalt, ikke bare intellektuelt, men også organisk.

Nå, angående i dag og vår egen situasjon. Jeg mener at vi står overfor en ny situasjon i historien, fordi vi i dag må frigjøre oss fra et rikt og mektig samfunn som fungerer relativt bra. Jeg snakker her om frigjøring fra overflodssamfunnet, dvs. de fremskredne industrialiserte samfunnene. Problemet vi står overfor, er behovet for frigjøring, ikke fra et fattig samfunn, ikke fra et samfunn i oppløsning, selv ikke – i de fleste tilfeller – fra et voldssamfunn, men fra et samfunn som i stor grad tilfredsstillter menneskets materielle og endog kulturelle behov – et samfunn som – for å bruke en klisjé – leverer varer til en stadig større del av befolkningen. Og det innebærer at vi står overfor frigjøring fra et samfunn hvor frigjøringen tilsynelatende er uten massebasis. Vi kjenner meget godt manipulasjonens, indoktrineringens og

undertrykkelsens sosiale mekanismer som er ansvarlig for denne mangel på en massebasis, som er ansvarlig for integrasjonen av majoriteten av de opposisjonelle kreftene innenfor det etablerte samfunnssystem. Men jeg må igjen understreke at dette ikke bare er en ideologisk integrasjon, at det ikke bare er en sosial integrasjon; at den foregår nettopp på det sterke og rike grunnlag som gjør samfunnet i stand til å utvikle seg og å tilfredsstille de materielle og kulturelle behov bedre enn før.

Men kjennskap til manipulasjonens eller undertrykkelsens mekanismer – som strekker seg helt inn i selve menneskets ubevissthet – er ikke hele saken. Jeg tror at vi (og jeg vil bruke «vi» gjennom resten av min tale) har vært for nølende, at vi har vært for skamfulle – forståelig skamfulle – til å insistere på de radikale trekkene ved helheten til et sosialistisk samfunn, dets kvalitative forskjell fra alle de etablerte samfunnene: den kvalitative forskjell som gjør at sosialismen i virkeligheten er negasjonen til de etablerte systemer, uansett hvor produktive, uansett hvor mektige de er eller synes å være. Med andre ord – og dette er et av de mange punktene hvor jeg er uenig med Paul Goodman¹ – har vår feil ikke vært at vi har vært for ubeskjedne, men at vi har vært for beskjedne. Vi har – slik det har vært – undertrykt en god del av hva vi skulle sagt, og hva vi skulle ha fremhevet.

Hvis disse helhetstrekkene, disse i sannhet radikale trekk, som gjør et sosialistisk samfunn til en absolutt negasjon til de eksisterende samfunn, hvis denne kvalitative forskjellen i dag synes utopisk, idealistisk, metafysisk, så er dette nettopp den form som disse radikale trekkene må anta hvis de virkelig skal være en absolutt negasjon til det etablerte samfunn: hvis sosialismen virkelig representerer et brudd i historien, det radikale brudd, spranget inn i frihetens rike – et totalt brudd.

La oss gi en illustrasjon av hvordan denne bevissthet, eller delvise bevissthet, om behovet for et slikt totalt brudd var tilstede i enkelte av de store sosiale kampene i vår periode. Walter Benjamin siterer rapporter om at det under Paris-kommunen var folk på hvert eneste gatehjørne i sentrum av Paris som skjøt på klokkene i kirketårnene, slottene osv., og derved bevisst eller delvis bevisst ga uttrykk for behovet om at tiden måtte stanses på en eller annen måte, at i det minste det rådende, etablerte tidskontinuum måtte stanses, og at en ny tid måtte begynne – en meget sterk fremhevning av den kvalitative forskjell og av totaliteten av det brudd på den historiske utvikling som ligger mellom det nye og det gamle samfunn.

I denne forstand ville jeg her sette pris på å få diskutere med dere de undertrykte forutsetninger for kvalitativ forandring. Jeg sier med hensikt «kvalitativ forandring», ikke «revolusjon», fordi vi kjenner alt for mange revolusjoner som har ført til at undertrykkelsens kontinuum har blitt opprettholdt, revolusjoner som har erstattet et herskersystem med et annet. Vi må bli oppmerksomme på de viktigste nye trekkene som skiller et fritt samfunn ut som en absolutt negasjon til de etablerte samfunn, og vi må begynne å

formulere disse trekkene uansett hvor metafysiske, uansett hvor utopiske, og jeg vil endog si, uansett hvor latterlige vi kanskje vil synes å være for normale mennesker i alle leire, til høyre så vel som til venstre.

Hva er denne frigjøringens dialektikk som vi her er opptatt av? Den er oppbyggingen av et fritt samfunn, en oppbygging som for det første er avhengig av at det vitale behov for å avskaffe de etablerte systemer med sitt slaveri, vil seire, og for det andre – og dette er avgjørende – er avhengig av det vitale engasjement, kampen, – bevisst så vel som underbevisst og ubevisst – for de kvalitativt forskjellige verdiene som kjennetegner en fri menneskelig eksistens. Uten at slike nye behov – det frie menneskets behov – oppstår og blir tilfredsstilt, vil all forandring av de sosiale institusjoner, uansett hvor stor den måtte være, bare føre til at et slavesystem blir erstattet av et annet. Disse nye behov som har oppstått, og deres tilfredsstillelse, kan heller ikke – og dette vil jeg gjerne fremheve – bare betraktes som et biprodukt, som et rent resultat av forandrede sosiale institusjoner. Vi har sett dette, det er et faktum som vi har erfart. Utviklingen av de nye institusjoner må allerede nå gjennomføres – og fullføres – av mennesker med de nye behov. Dette er forresten den hovedidé som ligger til grunn for Marx's oppfatning av proletariatet som revolusjonens historiske subjekt. Han betraktet det industrielle proletariat som revolusjonens historiske subjekt, ikke bare fordi det var den grunnleggende klasse i den materielle produksjonsprosess, ikke bare fordi det på den tiden utgjorde hoveddelen av befolkningen, men også fordi denne klassen var fri for det kapitalistiske samfunns undertrykkende og aggressive konkurransepregede behov og derfor, i det minste potensielt, var bæreren av essensielt nye mål, behov og deres tilfredsstillelse.

Vi kan også formulere frigjøringens dialektikk på en grovere måte, som en ond sirkel. Overgangen fra frivillig slaveri (slik det i stor grad eksisterer i overflodssamfunnet) til frihet, forutsetter avskaffelsen av undertrykkelsens institusjoner og mekanismer. Og avskaffelsen av undertrykkelsens institusjoner og mekanismer forutsetter i sin tur frigjøring fra slaveri, seier for behovene for frigjøring. Hva angår behovene, så tror jeg at vi må skjelne mellom behovet for å forandre utålelige eksistensbetingelser og behovet for å forandre samfunnet som helhet. Disse to er slett ikke identiske, de er slett ikke i harmoni med hverandre. Hvis det dreier seg om behovet for å forandre utålelige eksistensbetingelser og dette kan oppnås med en viss rimelig sannsynlighet innenfor det etablerte samfunn og ved hjelp av det etablerte samfunns utvikling og fremskritt, så er dette bare en kvantitativ forandring. Kvalitativ forandring er forandring av selve systemet som helhet.

Jeg vil gjerne understreke at forskjellen mellom kvantitativ og kvalitativ forandring ikke er identisk med forskjellen mellom reform og revolusjon. Kvantitativ forandring kan bety og kan føre til revolusjon. Jeg vil imidlertid antyde at bare foreningen av disse to er revolusjon i ordets egentlige forstand, dvs. spranget fra forhistorien inn i menneskets historie. Det problem vi står

overfor, er med andre ord det punkt hvor kvantitet kan slå over i kvalitet, hvor den kvantitative forandring av tilstander og institusjoner kan bli en kvalitativ forandring som berører all menneskelig eksistens.

I dag er revolusjonens to potensielle faktorer, som jeg har omtalt ovenfor, atskilte. Den første er mest fremtredende i de underutviklede landene, hvor den kvantitative forandring – dvs. frembringelsen av menneskelige levevilkår – i seg selv er kvalitativ forandring, men ennå ikke frihet. Revolusjonens andre potensielle faktor – forutsetningen for frigjøring – er potensielt til stede i de fremskredne industrialiserte landene, men blir holdt i sjakk og pervertert av samfunnets kapitalistiske organisasjon.

Jeg mener at vi står overfor en situasjon hvor dette fremskredne kapitalistiske samfunn har nådd et punkt hvor kvantitativ forandring teknisk kan vendes om til kvalitativ forandring, til ekte frigjøring. Og det er nettopp mot denne i sannhet fatale mulighet at overflodssamfunnet, den fremskredne kapitalisme, er organisert og mobilisert på alle fronter, hjemme så vel som utenlands.

Før jeg går videre, må jeg få gi en kort definisjon av hva jeg mener med et overflodssamfunn. Det amerikanske samfunn idag er naturligvis en modell, selv om det også i USA i stor grad bare er en tendens som enda ikke er blitt fullstendig forvandlet til virkelighet. For det første er det et kapitalistisk samfunn. Det synes å være nødvendig å minne oss selv om dette fordi det også på venstrefløyen er mennesker som tror at det amerikanske samfunn ikke lenger er et klassesamfunn. Jeg kan forsikre dere om at det er et klassesamfunn. Det er et kapitalistisk samfunn med en høy konsentrasjon av økonomisk og politisk makt, med en omfattende og stadig økende automasjon og koordinasjon av produksjonen, distribusjonen og kommunikasjonen, hvor produksjonsapparatet er basert på privat eiendomsrett som imidlertid i økende grad avhenger av regjeringens stadig mer aktive og omfattende intervensjon. Det er et samfunn hvor – som tidligere nevnt – de materielle og kulturelle behov til størstedelen av befolkningen blir tilfredsstilt i større grad enn noen gang tidligere; men de blir tilfredsstilt i overensstemmelse med behovene og interessene til apparatet og til de kreftene som kontrollerer apparatet. Og det er et samfunn som vokser på grunnlag av en aksellerende sløsing, planlagt foreldelse og ødeleggelse, mens de nederste lag av befolkningen fortsetter å leve i fattigdom og elendighet.

Jeg tror at disse faktorene er innbyrdes avhengige, at de utgjør symptomene ved seinkapitalismen: nemlig den tilsynelatende uatskillelige enhet – uatskillelig for systemet – av produktivitet og ødeleggelse, av behovstilfredsstillelse og undertrykkelse, av frihet innenfor slavesystemet – dvs. menneskets underkastelse under apparatet – og den uatskillelige enhet mellom rasjonalitet og irrasjonalitet. Vi kan si at samfunnets rasjonalitet ligger i selve dets usunnhet, og at samfunnets usunnhet er rasjonell i den grad det er effektivt, i den grad det leverer varer.

Nå er det nødvendig å stille følgende spørsmål: hvorfor trenger vi å frigjøres fra et slikt samfunn hvis det er i stand til – kanskje i en fjern fremtid, men tilsynelatende i stand til – å avskaffe fattigdommen i større grad enn noen gang før, å gjøre arbeidet stadig mindre slitsomt, å redusere arbeidstiden, og å heve levestandarden? Hvis prisen for alle de varer som leveres, prisen for dette komfortable slaveri, for alt det som oppnås, er utplyndring og dermed utarming av folk langt vekk fra metropolen og langt vekk fra dens overflod? Hvis overflodssamfunnet selv nesten ikke merker hva det gjør, hvorledes det sprer terror og slaveri, hvorledes det bekjemper frigjøring alle steder på kloden?

Vi kjenner den tradisjonelle svakheten til de følelsesmessige, moralske og humanitære argumenter mot en slik teknologisk utvikling, mot den irrasjonelle rasjonaliteten til en slik makt. Disse argumentene synes ikke å ha noen vekt overfor de harde fakta – vi kunne kanskje si brutale fakta – som samfunnet og dets produktivitet representerer. Og likevel, det er bare insisteringen på de virkelige muligheter for et fritt samfunn – som forhindres av overflodssamfunnet – det er bare denne insistering, i praksis så vel som i teori, i demonstrasjon så vel som i diskusjon, som fremdeles står i veien for den fullstendige degradering av mennesket til et objekt, eller heller subjekt/objekt, som står i veien for den fullstendige administrering av mennesket. Det er bare denne insistering som fremdeles står i veien for den økende brutalisering og åndelige forkrøpling av mennesket. For – og jeg vil gjerne fremheve dette – den kapitalistiske velferdsstaten er en Krigsstat. Den må ha en Fiende, med stor F, en total Fiende; for forlengelsen av slaveriet, forlengelsen av den miserable kamp som den kapitalistiske velferdsstat fører for å forsvare sin eksistens mot de nye muligheter for frihet, denne forlengelsen aktiviserer og forsterker en primitiv aggressivitet innenfor dette samfunnet i en grad, som jeg tror, er ukjent hittil i historien. Og denne primitive aggressivitet må kanaliseres på en samfunnsmessig nyttig måte, ellers vil den få samfunnet selv til å eksplodere. Derfor har man behov for en Fiende, som må eksistere, og som må skapes hvis den ikke eksisterer. Heldigvis, tør jeg si, eksisterer Fienden. Men dens bilde og dens makt må – innenfor dette samfunnet – overdrives hinsides alle proporsjoner for at man skal være i stand til å kanalisere denne aggressivitet på en samfunnsmessig nyttig måte.

Resultatet er en oppsplittet, forkrøplet og frustrert menneskelig eksistens: en menneskelig eksistens som forsvarer sitt eget slaveri med makt.

Vi kan summere opp den fatale situasjon vi står overfor. Radikal sosial forandring er objektivt nødvendig, i dobbelt forstand. For det første er radikal sosial forandring den eneste sjanse vi har til å redde mulighetene for menneskelig frihet, og før det andre er de tekniske og materielle ressurser som er nødvendige for å realisere friheten, tilgjengelige. Men mens dette objektive behov beviselig eksisterer, så gjør derimot det subjektive behov for

en slik forandring seg ikke gjeldende. Det gjør seg nettopp ikke gjeldende blant de deler av befolkningen som tradisjonelt blir betraktet som bærerne av historisk forandring. Det subjektive behov blir undertrykt, igjen i dobbelt forstand: for det første ved hjelp av en massiv, vitenskapelig manipulering og administrering av behovene – dvs. ved en systematisk sosial kontroll ikke bare av menneskets bevissthet, men også av dets ubevissthet. Denne kontrollen er blitt mulig av selve de resultater man har kommet fram til innen de mest frigjørende vitenskaper i vår tid, innen psykologi, og da hovedsakelig psykoanalyse og psykiatri. At disse samtidig både kunne bli og har blitt et mektig undertrykkelsesinstrument – et av de mest effektive undertrykkelsesmidler – er igjen et av de skremmende aspekter ved frigjøringens dialektikk.

Jeg vil antyde at denne divergensen mellom de objektive og subjektive behov forandrer fullstendig frigjøringens grunnlag, dens utsikter og dens strategi. Denne situasjon forutsetter at det oppstår nye behov som er kvalitativt forskjellige fra og som til og med står i motsetning til de herskende, aggressive og undertrykkende behov: at det oppstår en ny mennesketype med en vital, biologisk trang til frigjøring, og med en bevissthet som er i stand til å bryte gjennom overflodssamfunnets materielle så vel som ideologiske slør. Med andre ord, frigjøringen synes å avhenge av åpningen og aktiviseringen av en dybde dimensjon i den menneskelige eksistens: ikke en idealistisk dimensjon over den materielle basis, men en dimensjon som er enda mer materiell enn den materielle basis, en dimensjon under den tradisjonelle basis. Jeg vil straks illustrere hva jeg mener.

Understrekningen av denne nye dimensjon betyr ikke at politikk skal erstattes med psykologi, snarere tvert i mot. Det betyr at man endelig tar hensyn til det faktum at samfunnet har trengt inn i endog de dypeste røtter i den individuelle eksistens, endog menneskets ubevissthet. Vi må oppsøke samfunnets røtter i individene, individene som – på grunn av den sosiale virksomhet – til stadighet reproducerer undertrykkelsens kontinuum, til og med gjennom de store revolusjoner.

Jeg vil antyde at denne forandring ikke er en ideologisk forandring. Den blir diktert av den aktuelle utvikling i det industrialiserte samfunn, som har introdusert faktorer som vår teori tidligere helt riktig kunne se bort fra, men som nå er av den største betydning. Den blir diktert av den aktuelle utvikling i det industrialiserte samfunn, av den veldige veksten i den materielle og tekniske produktivitet, som har overgått og gjort foreldet de tradisjonelle mål og forutsetninger for frigjøring.

Vi står her overfor spørsmålet: er frigjøringen fra overflodssamfunnet identisk med overgangen fra kapitalisme til sosialisme? Jeg vil foreslå følgende svar: Den er ikke identisk hvis man med sosialisme bare forstår en planlagt utvikling av produktivkreftene og rasjonalisering av ressursene (skjønt dette er en forutsetning for frigjøring). Den er identisk med overgangen fra kapitalisme til sosialisme, hvis sosialismen defineres på den mest

utopiske måte: nemlig, blant annet, som avskaffelsen av arbeidet, den endelige slutt på kampen for tilværelsen – dvs. livet blir et mål i seg selv og ikke lenger et middel til å nå et mål – og frigjøringen av menneskelige sanser og følelser, ikke som en privat faktor, men som en kraft til å omforme den menneskelige eksistens og dens omgivelser. Jeg tror at det å gi sanser og følelser deres egen rett, er et av de grunnleggende mål for sosialismen som helhet. De er det frie samfunns kvalitativt forskjellige trekk, og forutsetter, som dere allerede har sett, en fullstendig omvurdering av de eksisterende verdier, en ny antropologi. De forutsetter en mennesketype som forkaster prestasjonsprinsippet som styrer de etablerte samfunn, en mennesketype som har fridd seg fra den aggressivitet og brutalitet som er innebygget i de etablerte samfunnsstrukturer, og i deres hyklerske og puritanske moral, en mennesketype som biologisk ikke er i stand til å utkjempe kriger og skape lidelser, en mennesketype som får god samvittighet av glede og lyst, og som både kollektivt og individuelt arbeider for slike sosiale og fysiske omgivelser som muliggjør en slik tilværelse.

For å gjenta meg selv: frigjøringens dialektikk, i det den slår over fra kvantitet til kvalitet, innebærer således et brudd på undertrykkelsens kontinuum som strekker seg inn til dybde dimensjonen i selve organismen. Eller vi kan kanskje si at kvalitativ forandring, frigjøring, idag innebærer organiske, biologiske og instinktmessige forandringer så vel som politiske og sosiale forandringer.

Som jeg har antydnet, har de nye behov og deres tilfredsstillelse et rent materielt grunnlag. De er ikke oppkonstruert. De er derimot logisk avledet av de tekniske, materielle og intellektuelle muligheter i det fremskredne, industrialiserte samfunn. De ligger i og er et uttrykk for det fremskredne industrialiserte samfunns produktivitet, som for lenge siden har gjort foreldet all slags asketisme, og hele den arbeidsdisiplin som den jødisk-kristne moral er basert på.

Hvorfor overskrider og negerer dette samfunnet denne mennesketype, den tradisjonelle mennesketype, denne mennesketypes eksistensformer og den moral som det selv i stor grad er sprunget ut av og grunnlagt på? Denne nye produktivitet som man tidligere ikke hadde hørt om og som man heller ikke hadde forutsett, tillater begrepet frigjøringens teknologi. Her kan jeg bare kort indikere hva jeg tenker på: slike forbausende og i sannhet tilsynelatende utopiske tendenser som tilnærmelsen mellom teknikk og kunst, tilnærmelsen mellom arbeid og lek, tilnærmelsen mellom nødvendighetens og frihetens rike. Hvordan? Hvis det samfunnmessig nødvendige arbeid og den samfunnmessig nødvendige materielle produksjon ikke lenger var underkastet de kapitalistiske krav om profitt og effektivitet, og ikke lenger diktert av den knapphet som i dag blir forlenget av samfunnets kapitalistiske organisering, da både kunne og ville disse i stadig større grad bli vitenskapelige (vi kan se denne tendens allerede i dag). Teknisk eksperimentering, vitenskap og tekno-

logi, både ville og kunne bli en lek med de til nå skjulte – metodisk skjulte og blokkerte – muligheter som menneskene og tingene, samfunnet og naturen besitter.

Dette er en av de eldste drømmene i all radikal teori og praksis. Det betyr at den skapende fantasi, og ikke bare prestasjonsprinsippets rasjonalitet, ville bli en produktivkraft i omformingen av det sosiale og fysiske univers. Det ville bety fremkomsten av en form for realitet, som er verket og mediet til menneskets sanser og følelser i deres utvikling.

Og nå vil jeg kaste inn en «fryktelig» oppfatning: det ville bety en «estetisk» realitet – samfunnet som kunstverk. Dette er i dag frigjørings mest, utopiske og mest radikale mulighet.

Hva betyr dette rent konkret? Jeg sa at vi her ikke er opptatt av private sanser og følelser, men av sanser og følelser, skapende fantasi og lek, som blir krefter som skaper omforming. Som sådanne vil de f.eks. komme til å lede den totale rekonstruksjon av byene og landsbygda; restaureringen av naturen etter at man har fjernet den kapitalistiske industrialiseringens vold og ødeleggelse; skapingen av indre og ytre rom for ensomhet, individuell autonomi, stillhet; fjerningen av bråk, av påtvunget læring, av påtvunget samvær med andre mennesker, av forurensninger, av stygghet. Disse kravene er – og dette kan jeg ikke fremheve sterkt nok – verken snobbete eller romantiske. Biologene understreker i dag at disse kravene er den menneskelige organismes biologiske krav, og at når det kapitalistiske samfunn i dag stanser deres utvikling og perverterer og ødelegger dem, så innebærer dette i virkeligheten en nedbrytning av den menneskelige organisme, ikke bare i symbolsk forstand, men i en meget virkelig og bokstavelig forstand.

Jeg tror at mennesket bare kan være virkelig fritt og at virkelig menneskelige forbindelser mellom frie individer bare kan etableres i en slik verden som her beskrevet. Jeg tror at ideen om en slik verden også lå til grunn for Marx' oppfatning av sosialismen, og at disse estetiske behov og mål må være tilstede fra begynnelsen av i gjenoppbyggingen av samfunnet, og ikke bare ved slutten eller i en fjern fremtid. Hvis ikke vil de behov – og deres tilfredsstillelse – som reproducerer undertrykkelsessamfunnet, bli brakt med over i det nye samfunnet. Repressive mennesker ville slepe med seg sin undertrykkelse over i det nye samfunnet.

Nå, på dette fremskredne punkt er spørsmålet: hvordan kan vi i det hele tatt betrakte fremkomsten av slike kvalitativt forskjellige behov og mål som organiske, biologiske behov og mål, og ikke som påtvungne verdier? Hvordan kan vi forestille oss fremkomsten av disse behov og deres tilfredsstillelse innen og i motsetning til det etablerte samfunn – dvs. før frigjøringen har funnet sted? Dette er den dialektikk som jeg begynte med: at vi i en meget bestemt forstand må frigjøre oss for å skape et fritt samfunn.

Det burde være unødvendig å si at forutsetningen for slik kvalitativ forandring er oppløsningen av det eksisterende system. Og jo mer effektivt overflodssamfunnets undertrykkelsesapparat fungerer, jo mindre sannsynlig er en gradvis overgang fra slaveri til frihet. Det faktum at vi i dag ikke kan identifisere en spesiell klasse eller en spesiell gruppe som en revolusjonær kraft, dette faktum er ingen unnskyldning for ikke å bruke en hvilken som helst og enhver mulighet og metode for å gjøre ende på undertrykkelsesmekanismene i individet. Spredningen av potensiell opposisjon blant de avhengige masser svarer nøyaktig til vårt fremskredne kapitalistiske samfunns totalitære karakter. Systemets indre motsetninger er så alvorlige som noen gang før, og vil sannsynligvis bli forverret av den veldige ekspansjonen i den kapitalistiske imperialismen. Jeg mener ikke bare de mest generelle motsetninger mellom den veldige sosiale rikdom på den ene side, og den destruktive, aggressive og sløsete bruk av denne rikdom på den andre, men langt mer konkrete motsetninger som nødvendigheten av automatisering i kapitalismen, den kontinuerlige reduksjon av den menneskelige andelen av det fysiske arbeidet i den materielle reproduksjon av samfunnet, og dermed tendensen til en tørtlegging av merverdikildene. Endelig eksisterer trusselen om teknologisk arbeidsløshet som selv det rikeste overflodssamfunn kanskje ikke lenger er i stand til å kompensere for ved å skape stadig mer parasittisk og uproduktivt arbeid: Alle disse motsetningene eksisterer. Som en reaksjon mot dem vil sannsynligvis undertrykkelsen, manipulasjonen og integrasjonen fortsette å øke.

Men grunnen for en fremtidig frigjøring kan og må bli forberedt. Den nedbrutte bevissthet og de nedbrutte instinkter må bli vekket. Fornemmelsen av og oppmerksomheten på de nye grenseoverskridende, antagonistiske verdiene er der. Og de er der, nettopp blant de grupper som enda ikke har latt seg integrere, og blant dem som i kraft av sin privilegerte stilling kan gjennomskue massekommunikasjonens og indoktrineringens ideologiske og materielle slør – nemlig intelligentsiaen.

Vi kjenner alle den fatale fordom som fra første stund har gjort seg gjeldende i arbeiderbevegelsen mot intelligentsiaen som en katalysator for historisk forandring. Det er på tide å spørre om ikke denne fordom mot de intellektuelle, og de intellektuelles mindreverdighetskompleks som har oppstått som et resultat av denne fordom, har vært en viktig faktor i utviklingen av de kapitalistiske så vel som de sosialistiske samfunnene: i utviklingen av og svekkelsen av de opposisjonelle krefter. De intellektuelle dro vanligvis ut for å organisere andre, for å organisere på grunnplanet. De brukte slett ikke den muligheten de hadde til å organisere seg selv, ikke bare på et regionalt, ikke bare på et nasjonalt, men på et internasjonalt plan. Dette er etter mitt syn en av de viktigste oppgavene i dag. Kan vi si at intelligentsiaen er bæreren av historisk forandring? Kan vi i dag si at intelligentsiaen er en revolusjonær klasse? Det svaret jeg vil gi, er: Nei, vi kan ikke si det. Men vi kan si, og jeg

tror vi må si at intelligentsiaen har en avgjørende forberedende funksjon, ikke noe mer, men jeg vil hevde at dette er av den største viktighet. I seg selv er den ikke og kan heller ikke være en revolusjonær klasse, men den kan bli katalysatoren, og den har en forberedende funksjon – selvfølgelig ikke for første gang. Det er i virkeligheten på denne måte alle revolusjoner begynner – men kanskje i større grad i dag enn noen gang tidligere. Fordi – og også for dette har vi et strengt materielt og meget konkret grunnlag – det er fra denne gruppen at innehaverne av de avgjørende posisjoner i produksjonsprosessen vil bli rekruttert, i fremtiden i enda større grad enn hittil. Jeg referer til hva vi kanskje kan kalle den materielle produksjonsprosessen økende vitenskapelige karakter som direkte forandrer intelligentsiaens rolle. Det er den gruppe som de avgjørende innehaverne av avgjørende posisjoner vil bli rekruttert fra: vitenskapsmenn, forskere, teknikere, ingeniører, endog psykologer – fordi psykologi vil fortsette å være et sosialt nødvendig instrument enten til slaveri eller til frigjøring.

Man har kalt denne intelligentsiaen den nye arbeiderklasse. Jeg tror denne betegnelsen i beste fall er forhastet. De er i dag – og dette burde vi ikke glemme – blant de som nyter godt av det etablerte system. Men de befinner seg også ved selve kilden til de skrikende motsetninger mellom vitenskapens frigjørende kapasitet og dens undertrykkende og slavebindende bruk. Å aktivisere den undertrykte og manipulerte motsetning, å få den til å fungere som en katalysator for forandring, det er i dag en av opposisjonens hovedoppgaver. Dette forblir og må forbli en politisk oppgave.

Utdannelse er vår oppgave, men utdannelse i en ny betydning. Både med hensyn til teori så vel som praksis – politisk praksis – er utdannelse i dag mer enn diskusjon, mer enn undervisning, læring og skriving. Utdannelsen vil forbli maktesløs med mindre og inntil den får konsekvenser utover klasserommet, med mindre og inntil den får konsekvenser utover colleget, skolen og universitetet. Utdannelsen må i dag omfatte ånd og legeme, fornuft og fantasi: de intellektuelle og instinktmessige behov. Dette fordi hele vår tilværelse er blitt gjort til subjekt/objekt for politikken, for sosialteknikk. Jeg understreker at det ikke er spørsmål om å gjøre skolene og universitetene, hele utdanningssystemet politisk. Utdanningssystemet er allerede politisk. Jeg behøver bare å minne dere om i hvilken grad universitetene (jeg snakker her om USA) er involvert i veldige forskningsprosjekter (hvis karakter dere kjenner i mange tilfeller) på oppdrag av regjeringen og forskjellige halvstatlige institusjoner.

Utdanningssystemet *er* politisk, så det er ikke vi som ønsker å politisere det. Hva vi ønsker, er en motpolitikk mot den etablerte politikk. Og i denne forstand må vi møte dette samfunnet på de områder hvor det har gått til en total mobilisering. Vi må konfrontere indoktrinering i slaveri med indoktrinering i frihet, Hver av oss må frembringe i oss selv, og prøve å frembringe i andre, det instinktmessige behov for et liv uten frykt, uten brutalitet, og uten

stupiditet. Og vi må sørge for at vi kan frembringe en instinktmessig og intellektuell mobilisering mot de verdier som i dag forbindes med en overflod som sprer aggressivitet og undertrykkelse over hele verden.

Før jeg konkluderer, ville jeg gjerne si mitt om hippiene. Det synes meg å være et alvorlig fenomen. Hvis vi snakker om fremkomsten av en instinktmessig mobilisering mot verdiene i overflodssamfunnet, så tror jeg at vi her har et område hvor vi burde lete etter den. Det synes meg som om hippiene, i likhet med enhver annen antikonformistisk og venstreorientert bevegelse, er splittet i to parter, partier eller tendenser. Meget av det er bare maskerade og klovneri på det private plan, og i mange tilfeller er det derfor, som Gerassi² har hevdet, i virkeligheten fullstendig harmløst, meget tiltalende og sjarmerende, men det er også alt ved det. Dette er imidlertid ikke hele saken. Hippiebevegelsen har et iboende politisk element som kanskje er sterkere i USA enn i England. Dette gjelder særlig for retninger innen hippiebevegelsen som «the Diggers» og «the Provos». De representerer i virkeligheten tilsynekomsten av nye instinktmessige behov og verdier. Dette har man erfaring for. Der er en ny følelsesmessig reaksjon mot effektivitet og avsindig fornuftighet. Man nekter å underkaste seg de reglene som gjelder i det rigide spill vi deltar i til daglig, et spill som man vet er rigid helt fra begynnelsen av, og man gjør opprør mot den påtvungne puritanske morals renslighet og mot den aggresjon som denne puritanske moralen avler; en aggresjon som blant annet gjør seg gjeldende i Vietnam i dag.

Dette aspekt ved hippiebevegelsen – innenfor hvilken det seksuelle, moralske og politiske opprør til en viss grad kan sies å være forent – representerer om ikke annet så i hvert fall en ikke-aggressiv livsform: en demonstrasjon av en aggressiv ikke-aggressivitet som innebærer, i det minste potensielt, demonstrasjonen av kvalitativt forskjellige verdier, en omvurdering av alle verdier.

All utdanning er i dag terapi: terapi i den forstand at man benytter alle mulige midler til å frigjøre mennesket fra et samfunn hvor det, før eller senere, vil bli omdannet til et dyrisk vesen, selv om mennesket selv ikke lenger er oppmerksom på det. I denne forstand er utdanning terapi, og i dag er all terapi politisk teori og praksis. Hva slags politisk praksis? Jeg vil bare minne dere på alle de forskjellige mulighetene til demonstrasjoner, til å pønse ut fleksible demonstrasjonsmetoder som kan benyttes i kampen mot bruken av institusjonalisert vold, muligheter til boikott, og mange andre ting – alt kan brukes som er av en slik karakter at det har en viss rimelig sannsynlighet for å forsterke de opposisjonelle kreftene.

Vi kan forberede oss på dette som lærere, som studenter. Og jeg vil igjen si at vår rolle er begrenset. Vi er ingen massebevegelse. Og jeg tror ikke at det i den nærmeste fremtid vil oppstå en slik massebevegelse.

Jeg ønsker å tilføye noen ord om den såkalte tredje verden. Jeg har ikke snakket om den tredje verden fordi mitt emne var begrenset til frigjøring fra

overflodssamfunnet. Jeg er helt enig med Paul Sweezy i at vi ikke kan forstå overflodssamfunnet uten i forhold til den tredje verden³. Jeg tror også at vi her og nå må konsentrere oss om de fremskredne industrialiserte samfunnene – men ikke glemme å gjøre alt vi kan, både teoretisk og praktisk, for å støtte frigjøringskampen i de neo-kolonialistiske landene. Disse landene vil nemlig – selv om de ikke representerer den endelige frigjøringskraft – i det minste yte sitt bidrag – og det er et betydelig bidrag – til den potensielle svekkelse og oppløsning av det imperialistiske verdenssystem.

Vår rolle som intellektuelle er begrenset. Vi må endelig ikke henfalle til illusjoner. Men enda verre er det å henfalle til den utstrakte defaitisme som vi er vitne til. Den forberedende rolle er i dag en absolutt nødvendig rolle. Jeg tror ikke at jeg er for optimistisk – jeg har vanligvis ikke ord på meg for å være det – når jeg sier at vi allerede i dag kan se tegnene, ikke bare på at *de* begynner å bli skremte og bekymret, men at det eksisterer langt mer konkrete og langt mer påtagelige manifestasjoner av systemets viktigste svakheter. Derfor, la oss fortsette med det vi kan fortsette med, la oss prøve alle muligheter. Ha ingen illusjoner, men enda viktigere, henfall ikke til defaitisme.

Oversatt av Knut Aarvak

NOTER

- 1) Denne artikkelen er Marcuses foredrag på kongressen *The Dialectics of Liberation* som fant sted i London i juli 1967. Marcuse sikter her til foredraget av Paul Goodman som bl.a. hevdet at «hvis vi i den revolusjonære bevegelsen hadde hatt mer beskjedne mål, ville vi fått større betydning». O.a.
- 2) I sitt foredrag «Imperialisme og revolusjon i Amerika» tok John Gerassi opp spørsmålet om hippiene, som har «trukket seg ut» av samfunnet i metropolene, kan lykkes med sin opposisjon. Han sa bl.a.: «Jeg har ikke noe imot hippiene eller the Diggers. Tvert imot, jeg betrakter dem som mine allierte. De står i opposisjon til samfunnet som prøver å undertvinge dem. Men kan de lykkes? (...) Når herskerne i det etablerte systemet kjemper med kanoner og napalm i Vietnam for å forsvare sitt samfunn, sin levemåte, sine interesser, hva er det da som får dere til å tro at herskerne ikke vil kjempe mot the Diggers eller hippiene eller hvem som helst som truer dem? The Diggers blir ikke sperret inne eller lynsjet nettopp fordi de ikke er noen trussel. Når jeg ikke sitter i fengsel, er det fordi jeg ikke er noen trussel. (...) Dette er ikke spekulasjon. Se hvordan herskerne i USA slår ned på de fargede. Først ble det forsøkt å holde de fargede nede ved hjelp av lovene, uten organisert, åpen, institusjonell vold. Det mislyktes, så nå må lovgivningen brukes til å rettfærdiggjøre åpen vold.» O.a.
- 3) Paul Sweezys foredrag hadde tittelen «Kapitalismens fremtid». Om økonomisk utvikling innen kapitalismen sa han bl.a.: «Utvikling på den ene siden og underutvikling på den andre står i en gjensidig og dialektisk vekselvirkning. Dette er hele kapitalismens historie fra begynnelsen. Den gjentar seg på alle tenkelige nivå, på makro- så vel som på mikroplanet.» O.a.